

Tema:

George Herbert Mead och intersubjektivitetens utmaningar

Att möta varandra med såväl respekt som intresse för den andras olikhet är en av vår tids stora utbildningspolitiska utmaningar. Kravet på jämställdhet och jämlikhet uppfattas som grundläggande värderingar i vårt utbildningssystem och finns inristat i medvetandet hos de flesta; hos utbildningsplanerare och skolpolitiker, lärare och elever. Tanken att alla människor är individuella och olika sammanblandas dessvärre ofta med den vilseledande slutsatsen att varje människa därigenom ytterst skulle vara hänvisad till sin egen ensamhet, sin egen slutna värld. Vi behöver bara kasta en blick tillbaka i vetenskapens historia för att se hur föreställningen om den enskilda slutna individen, människan som en *homo clausus*, har tagit ett fast grepp om den samhällsvetenskapliga och pedagogiska forskningen. I strävan att undersöka frågor som berör allt från enskilda barns utveckling till kommunikationsformer i klassrum eller andra sociala miljöer tas den slutna ensamma människan som given utgångspunkt eller självklar referens. Men är det verkligen självklart att individen bäst kan förstås genom att begreppsliggöras i sin enskildhet? Och givet denna utgångspunkt, vad blir då mänsklig samvaro, samhälle, kommunikation och utbildning? Lika länge som den slutna människan har utgjort ett ideal, lika länge har motståndet mot denna utgångspunkt odlats. En rörelse som eftersträvade att överbrygga de falska dikotomier som uppstår i förlängningen av uppfattningen om människan som en sluten varelse är den amerikanska filosofiska pragmatismen. Den växte fram under slutet av artonhundratalet och början av nittonhundratalet med bekanta namn som Charles Sanders Peirce (1839-1914), William James (1842-1910), John Dewey (1859-1952) och George Herbert Mead (1863-1931). Dessa tidiga pragmatiker lade grunden för det som vi idag kan kalla pragmatismens kännetecken, nämligen att kunskap är föränderlig och inte kan förankras i ett fast vetande, att vetenskapens metoder kan vara självkorrigering, att mångfald är ett grundvillkor för vår existens och att vi alltid lever med ett visst mått av osäkerhet, att inget med säkerhet kan förutspås.

Artiklarna i det här numret av *Utbildning & Demokrati* tar sin utgångspunkt huvudsakligen i den amerikanska pragmatiska filosofen och socialpsykologen George Herbert Mead (1883-1931) och hans teori. En läsning av Mead förutsätter naturligtvis inte en pragmatisk hållning. Mead kan läsas på många olika sätt, och han har också inspirerat tänkare inom olika traditioner och områden. Den mångfald av resonemang och slutsatser som Mead därigenom gett upphov till är fascinerande. Även de artiklar i detta nummer som bygger på Meads tänkande visar en bred variation av tolkningsmöjligheter.

George Herbert Mead sammanfattade aldrig själv sin teori i ett enskilt verk. Den som i dag vill fördjupa sig i Meads tankar är hänvisad dels till de artiklar och föredrag som Mead publicerade under sin livstid, och dels till mängder av uttolkningar av Meads manuskript och studenters föreläsning-anteckningar. Därför kan det tyckas tämligen paradoxalt att Mead har blivit mest känd för ett verk som han aldrig skrev, nämligen *Mind Self and Society*, som utkom år 1934. Meads originalitet och tankar väckte intresse redan under hans livstid och han var en mycket uppskattad lärare, därom vittnar många av hans studenter och kolleger. Men Mead levde ett förhållandevis tillbakadraget liv, huvudsakligen vid University of Chicago där han verkade som professor i filosofi. Han bedrev ett nära samarbete med John Dewey och deras familjer umgicks även privat. Enligt Dewey var det emellertid inte många inom det vetenskapliga etablissemanget som begrep sig på Meads tankar. Efter Meads död skrev Dewey:

As I look back I can see that a great deal of the seeming obscurity of Mr Meads expressions was due to the fact that he saw something as a problem which had not presented itself to other minds. There was no common language because there was no common object of reference. His problem did not fall into the categories and classifications of either idealism or realism. He was talking about something, which the rest of us did not see (Dewey 1932, s xxxvii).

Dewey antyder att Mead föregrep tankar som inte var formulerade och pakerade på ett sådant sätt att de kunde smältas av det samtida amerikanska vetenskapssamhället. Varifrån hämtade Mead sina idéer? Skådade han in framtiden? En sannolik anledning till de tankegångar som Mead utvecklade var hans möte med europeisk filosofi under en kort men intensiv period i Tyskland åren 1888-1889 där han bland annat studerade filosofi för Wilhelm Wundt. Strävan att överbrygga dikotomier, erfarenhetens betydelse, meningskapandets triad, perspektivtagandet och ett flertal andra centrala teman hos Mead kan förstås i ett annat ljus då man tolkar dem i relation till inflytandet från den tyska idealismen. En bärande tanke i Meads teori är att individuali-

teten (medvetenheten och självet) konstitueras i samspel med andra människor. Denna intersubjektivitetstanke kan återföras till bland andra Fichte och Hegel, även om Mead opponerade sig mot deras absoluta syn på självet och ville kvalificera uppfattningen genom att utveckla nya rörliga begrepp och kategorier.

Bland Meads viktigaste bidrag till samhällsvetenskapen finner vi utvecklandet av begreppet perspektivtagande (attitydövertagande, rollövertagande) samt förståelsen av språk som handling omfattande även gester och känslor. Med dessa lägger Mead grunden för en handlingsteori som inte bara sätter handling i fokus, utan som tar sin utgångspunkt i social handling, i "the act". Tack vare perspektivtagandet kan människor delta i en gemensam värld av delade objekt och erfarenheter, och även utveckla en egen inre dialog samt en förmåga att i tanken jämföra många olika perspektiv. Mead resonerar kring handlingens olika faser och visar hur den fullbordade handlingen – den som vi ofta vardagligt betraktar som handling – endast utgör en del av handlingens faser. I den fullbordade handlingen integreras handlande, tänkande och känslor.

All who have intellectual association with Mr. Mead, directly or indirectly, also know how central was his conception of the "complete act" – the source of whatever is sound in behavioristic psychology and active philosophy of our day. In the integrated act there is found the union of doing, of thought, and of emotion which traditional psychologies and philosophies have sundered and set against one another (Dewey 1931, s 21).

Då Mead dog uppstod en kamp om hans intellektuella arv. Vem skulle föra hans teori vidare och utveckla den, vem skulle få tolkningsföreträde till hans opublicerade alster? En stor del av det material som publicerats efter Meads död var sådant som Mead själv ansåg ofärdigt och inte ville publicera. En som var snabb att träda in på arenan var Charles Morris som på basis av studenternas föreläsninganteckningar från Meads kurser i socialpsykologi redigerade boken *Mind Self and Society*, som fick undertiteln *From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Därigenom lade Morris grunden till en tolkning av Mead som behaviorist – visserligen en social sådan – som kom att prägla även den svenska Meadreceptionen under större delen av 1900-talet. Meads föreläsningsserie i socialpsykologi övertogs av Herbert Blumer som i sin tur gjorde andra anspråk på Meads tankegodsdå han lade grunden för den tradition som kom att kallas för den symboliska interaktionismen. Även andra studenter och Meaddisciplar ville komma åt Meads kvarlåtenskaper och opublicerade anteckningar, men Meads svärdotter och samtalspartner professor Irene Tufts Mead uppfattade Morris uttolkning som felaktig, ja rentav miss-

visande och höll hårt i en del av Meads texter. Först långt senare överlät hon en del av materialet till ytterligare en av Meads forna studenter, David Miller, som publicerade bland annat *The Individual and the Social Self. Unpublished work of George Herbert Mead* (1982).

I sin teori om det kommunikativa handlandet använder sig Jürgen Habermas (1981/1991) av Meads teori för att skriva fram paradigmskiftet från målinriktad aktivitet till kommunikativt handlande. Intresset för Meads egna texter och artiklar är dock huvudsakligen inspirerat av Hans Joas (1980/1985) och Gary Cooks (1993) detaljerade biografier över Meads liv och tänkande. Med dem inleddes en våg av pragmatiskt inspirerade tolkningar och rekonstruktioner. Bland dessa kan nämnas Sveinung Vaages doktorsavhandling *Handling og socialitet* (1995), Gert Biestas rekonstruktioner i artiklarna *Mead, Intersubjectivity, and Education* (1998) och *Redefining the Subject, Redefining the Social, Reconsidering Education: George Herbert Mead's Course on Philosophy of Education at the University of Chicago* (1999) samt min egen doktorsavhandling, Moira von Wright, *Vad eller vem? En rekonstruktion av G H Meads teori om människors intersubjektivitet* (2000).

Jag har här endast omnämnt en del av de befintliga Meadtolkningarna. Vi får i detta nummer bekanta oss med tematiken från två kommande avhandlingar från samhällsvetenskapliga institutionen vid Örebro universitet. Fler kommer sannolikt uppstå med tanke på den aktualitet som Meads teori har för dagens samhällsvetenskapliga forskning likväl som för pedagogikens frågor om intersubjektivitet och människors möten.

Många har beklagat det faktum att Mead inte själv sammanfattat sin teori och i klara ordalag uttryckt vad han egentligen menade. Men kanske är det trots allt en fördel att han väckte så många frågor, visade på nya sätt att tänka och resonera utan att sluta dörren efter sig. Därigenom kan hans tankar fortsätta att förundra och inspirera oss att tänka nytt. I detta nummer får vi ta del av några exempel på hur fruktbart ett resonemang kan bli då det utgår från, eller inspireras av Meads mer eller mindre kryptiska teori. Alla artiklar behandlar dock inte Meads teori, men de andas likväl samma tankefigur, den som jag har kallat ”en intersubjektiv vändning”, nämligen ett skifte från att tänka med utgångspunkt i enskilda slutna individer till att utgå från ömsesidighet och mänskligt handlande.

”The unit of existence is the act, not the moment” menar Mead (1938/1945, s 65) och social handling uppstår inte i ensamhet utan förutsätter minst två personer. Vi lär känna oss själva i samspelet med andra, då vi ser oss med den andras ögon. Men tvärtemot den pluralitetstanke som Mead utvecklar dominerar ett annat ideal: ”Ensamheten verkar vara den naturliga utgångspunkten för mycket av den samhällsvetenskapliga forskningen” skriver Lars-

Christer Hydén i artikeln ”Ensamhet eller tvåsamhet: Om social dekontextualisering och contextualisering”. Med utgångspunkt i Meads tänkande utmanar Hydén ensamhetsidealet där varje individ förväntas växa till att bli oberoende av andra. I vardagen måste ensamhet åstadkommas aktivt och det vore tveksamt att bortse från att vi lever våra liv tillsammans med andra. Hydén menar att intersubjektiviteten är den osynliga förutsättningen för gemensamt socialt handlande, men den finns inte där under alla omständigheter. Den är fragil och behöver upprätthållas. Hydén visar vad tvåsamhetsperspektivet kan innebära: Intersubjektivitet diskuteras som en fråga om handlingskoordinering, interaktion som en fråga om att länka samman handlingar, och institution som en fråga om gemensamma handlingar över tid.

I artikeln ”Relationer i undervisningen” behandlar *Jonas Aspelin* den dagsaktuella pedagogiska frågan hur ett bejakande av skolan som en demokratisk och jämställd organisation med goda mellanmännsliga relationer sammanhänger med uppfattningen om människan som en kommunikativ och interaktiv varelse. Det finns ett växande intresse för ”relationer i undervisningen”, skriver Aspelin. Vad avser vi, och vad bör vi avse då vi talar om relationer som en aspekt av en pedagogisk praxis? Om vi utgår från interaktion som en ömsesidig kommunikativ process, vad blir då relationer i undervisningen? Att förstå relationer instrumentellt, som något vi skall eftersträva och uppnå vore missvisande, menar Aspelin. Relationer är grundläggande för människors kommunikation och interaktion. Relationer byggs i relationer och att söka ”skapa” goda relationer handlar då inte om att få mera eller öka antalet (goda) relationer. Inte heller handlar relationer om att komma fram till någon given punkt, utan relationer blir en fråga om (även) lärares delaktighet och ansvar för det mellanmännsliga samspelet i undervisningen.

I sin artikel ”Kroppens och känslornas betydelse för självförverkligandet. En rekonstruktion av GH Meads tänkande” vill *Emma Engdahl* återupprätta känslornas och kroppens centrala plats i Meads teori. Känslorna utgör en viktig aspekt av den sociala handlingen. Det visar sig inte minst i ”rollövertagandet” eller ”attitydövertagandet”, menar Engdahl. Då vi skapar mening om olika fenomen relaterar vi inte bara till fenomenet eller tinget i vår omgivning utan samtidigt även till de människor med vilka vi kommunicerar och samspekar. Engdahl ifrågasätter den tolkningstradition som förbiser kroppens och känslornas plats i den sociala handlingen, i meningsskapandet, och önskar med sitt bidrag fullfölja Meads intention att överskrida den cartesianska dualismen mellan kropp och själ. Rollövertagandet omfattar både kropp och medvetenhet vilket innebär att rollövertagandet kan vara såväl kognitivt som emotionellt, såväl icke-reflexivt som reflexivt. Engdahl betonar att Meads bidrag består i att han beskriver känslorna som en sorts intersubjektiv kroppslighet, och hon bygger vidare på den tanken genom att an-

knyta känslorna till människans sociala kropp och till de strukturer av normer och värderingar som förkroppsligas i det sociala livet.

I artikeln ”GH Mead och de sociala strukturernas betydelse för individen” anknyter *Elin Lundin* till dagens globaliserade och rationaliserade samhälle som ställer allt större krav på den enskilda individen, samtidigt som varje enskild människa förväntas utforma sina egna livsvillkor. Hur kan vi förstå relationen mellan individ och samhälle och dessa till synes motstridiga förväntningar: Kan vi som individer vara självständiga aktörer eller är vi underkastade de sociala strukturerna? Med hjälp av G H Meads teori och en tankefigur lånad från Anthony Giddens reder Lundin ut frågan om relationen mellan aktör och struktur. Paradoxen kan överskridas om vi med Mead upphäver dualismen och i stället betonar ömsesidigheten. För den enskilda individen är internaliseringen av de sociala strukturerna en förutsättning för att kunna vara en aktör, och på motsvarande sätt är aktörerna en förutsättning för sociala strukturer, och särskilt för sociala förändringar. Vi kan därför med Mead säga att sociala strukturer är både begränsande och möjliggörande för individen, menar Lundin. Viktiga begrepp i Lundins resonemang är bland andra och begreppsparet ”I-me” och ”det generaliserade rollövertagandet”.

Lars-Erik Berg tar sig an frågan om jagets (självets) härkomst i sin artikel ”Varifrån kommer då detta Jag? Jaget och Miget ur socialbehavioristisk synvinkel”. Berg vill med sin artikel bidra till förtydligandet av ”I-me-problematiken” samt visa på vilket sätt rollövertagandet inte bara bidrar till att forma en människas personlighet utan även bidrar till att skapa tiden som ett fenomen som det medvetna självet kan uppleva. Begreppsparet I-me (Jag och Mig) har en central plats i Meads teori om människors medvetenhet. Mead har presenterat begreppens relation som dialektisk, men trots det har traditionen att tolka dem som separata från varandra blivit vanlig. Delvis kan det sammanhållas med en sammanblandning med Freuds teori, menar Berg. Berg vill emellertid förtydliga relationen mellan Jag och Mig och visa varför det finns skäl att hålla fast vid den meadska tanken att de inte utgör två från varandra särskilda delar, utan aspekter av självet som står i en dialektisk relation till varandra. Men de är inte självtillräckliga; hos den tänkande människan finns inte bara ett själv som är ett Jag och Mig. Här finns även Du och generaliserade andra.

I artikeln ”Om hur människan blir människa bland människor. Om pedagogik och intersubjektivitet”, leder *Michael Uljens* oss avslutningsvis bakåt i tiden till Fichte och Hegel för att där finna rötterna till nittonhundratalets dialogfilosofiska vändning. Kritiken mot den idealistiska filosofins själv, dess ”transcendentala ego”, har bland annat lett till ett utvecklande av en inter-

subjektiv position där individualitet inte betonas som något givet, utan som ett fenomen som konstitueras i den gemensamma världen. Enligt Uljens är det av betydelse att förstå att denna intersubjektiva position har grundlagts av bland andra Fichte och Hegel, även om den under nittonhundratalet har vidareutvecklats av exempelvis Arendt, Mead, Merleau-Ponty och Levinas. I sin artikel identifierar Uljens olika typer av historiska subjekt- och intersubjektivitetsbegrepp och belyser förhållandet mellan dessa med hjälp av begreppen erkännande, uppfordran och bildsamhet. Uljens landar slutligen i en diskussion om fördelar och nackdelar med en intersubjektiv position och menar att en renodlat intersubjektivistisk position är problematisk ur pedagogisk synvinkel.

Moira von Wright

Referenser

- Biesta Gert (1998): Mead, intersubjectivity, and education: The early writings. *Studies in Philosophy and Education*, 17(2/3), s 73-99.
- Biesta Gert (1999): Redefining the subject, redefining the social, reconsidering education: George Herbert Mead's course on philosophy of education at the University of Chicago. *Educational Theory*, 49(4), s 475-492.
- Cook, Gary (1993): *George Herbert Mead. The Making of a Social Pragmatist*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Dewey, John (1931): George Herbert Mead as I knew him. I *George Herbert Mead. A Memorial Pamphlet*. Box IA, Folder 18, Joseph Regenstein Library, Department of Special Collections, University of Chicago Library.
- Dewey, John (1932): Prefatory remarks. I *George Herbert Mead: The Philosophy of the Present*, s xxxvi-x1. Chicago & London: Open Court Publishing Company.
- Habermas, Jürgen (1981/1991): *The Theory of Communicative Action. Vol 2. Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Joas, Hans (1997): *G H Mead. A Contemporary Re-examination of his Thought*. Cambridge MA: The MIT Press.
- Mead, George Herbert (1934/1967): *Mind Self and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Edited and with an introduction by Charles W Morris. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mead, George Herbert (1938/1945): *The Philosophy of the Act*. Redigerad av Charles W Morris. Chicago: The University of Chicago Press.

- Miller, David (1982): *The Individual and the Social Self. Unpublished Work of George Herbert Mead*. Edited and with an Introduction by David L Miller. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vaage Sveinung (1995): *Handling og socialitet. G H Mead om utdanning og sosialisering*. Doktorsavhandling. Pedagogisk Forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.
- von Wright, Moira (2000): *Vad eller vem? En rekonstruktion av G H Meads teori om människors intersubjektivitet*. Göteborg: Daidalos.